

# รูปแบบการจัดการงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

## Funeral Management Models as Appeared in TIPITAKA

รัตน์ ปัญญาภา<sup>\*1</sup> ประสิทธิ์ กุลบุญญา<sup>\*\*2</sup> สุชาติ บุษย์ชยานนท์<sup>\*\*\*3</sup> ไพศาล พากเพียร<sup>\*\*\*\*4</sup> และเรืองเดช เขจรศาสตร์<sup>\*\*\*\*\*5</sup>

<sup>1,2,3,4</sup>คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

<sup>5</sup>สถาบันวิจัยการศึกษาลุ่มน้ำโขง สำนักงานศึกษาธิการภาค 13

E-mail: rattana.p@ubru.ac.th

Received: March 29, 2019; Revised: May 11, 2019; Accepted: May 11, 2019

### บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งนำเสนอรูปแบบการจัดการงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จากข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้มาจากการเก็บข้อมูลเชิงเอกสารจากพระไตรปิฎก เอกสารวิชาการ และการสัมภาษณ์พระสงฆ์ให้ข้อมูลสำคัญ 4 รูป วิเคราะห์และสรุปผลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎก 4 ประการ คือ 1) การจัดงานพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย การตกแต่งพระบรมศพและการก่อสร้างจิตกาธาน การอัญเชิญพระบรมศพ โดยใช้เส้นทางด้านทิศเหนือของเมืองผ่านกลางเมืองแล้วออกสู่ประตูทิศตะวันออก การถวายน้ำสรงพระบรมศพและเปลี่ยนพระภูษาใหม่ พระสงฆ์สาวกกระทำประทักษิณจิตกาธาน และอภิวาทพระบาท และพระเพลิงได้ลูกใหม่พระบรมศพโดยไม่มีใครจุด 2) การจัดงานพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ กรณีพระเจ้าสุทโธทนะ ประกอบด้วย การสดับธรรมเทศนาก่อนสวรรคต การใช้พื้นที่ความตายสอนธรรมะโดยพระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่พระญาติ การถวายน้ำสรงพระบรมศพด้วยน้ำหอม การบรรจุพระบรมศพในโลงแก้ว และ มีการบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย 3) รูปแบบการจัดงานศพของอริยบุคคล ประกอบด้วย การทำความดีก่อนตาย การเตรียมสถานที่รับรองแขกที่มาร่วมงาน การสักการะศพด้วยดอกไม้และการพ้อนรำของเทวดา การละเล่นที่เรียกว่าสาธุกีฬา การทำเชิงตะกอนด้วยของหอม การเผาศพด้วยหญ้าแฝก และก่อสอปเจดีย์บรรจุกระดูก 4) รูปแบบการจัดการงานศพของสามัญชนพบการใช้ศพเป็นสื่อธรรมะ ทดสอบจิตใจและความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ส่วนการจัดการกับศพใช้วิธีการเผา

**คำสำคัญ:** รูปแบบการจัดการงานศพ พระไตรปิฎก พระพุทธศาสนา

### Abstract

This research article aimed to present the funeral management model as appeared in Tipitaka from qualitative data collected from the Tipitaka, other academic documents and interviewing 4 key important monks. The data were analyzed and summarized by descriptive analysis methods. The results were found that the funeral management model in Tipitaka consists of 4 models as follows: - 1) The Lord Buddha's Cremation Event: The crematorium was erected, his corpse was bathed with perfumes and dressed with a new cloth, his body was moved through the northern streets of the city and the center to the east gate, the monks walked around the crematorium and bowed at the feet of the Buddha's corpse, and the fire was automatically lit and cremated. 2) The royal burial ceremony of the King, such as King Suthodhana, consisted of listening to the dharma before death, using the death as the area to teach Dharma to the relatives of Buddha, cleaning the body with perfume, putting the body in glass coffins and merit making for the dead. 3) The funeral management model of the nobleman consisted of doing good before death, preparing a place for guests to attend, worshiping flowers with flowers and dancing of angels, a play called Sadhu Kila, making a crematorium with fragrances, cremation with vetiver grass and pagoda formation to

contain bones. 4) Funeral management model for ordinary people consisted of using the body as a Dharma media to test the mind and progress in Dharma practice and cremation of the deceased.

**Keywords:** Funeral Management Models, TIPITAKA, Buddhism

## บทนำ

อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นเพียงศาสนาเดียวในโลกที่สอนให้มนุษย์เอาจิตระลึกลึกถึงความตายในฐานะเรื่องธรรมดาหรือสัจธรรมของชีวิต โดยไม่ต้องเกรงกลัวหรือประหวั่นพรึงแต่อย่างใด ที่เรียกว่า มรณานุสติ ธรรมฐาน ในพระไตรปิฎกมีทัศนะเกี่ยวกับความตายหลายประการ แต่โดยสรุปมี 2 ประการ คือ ความตายทางร่างกายคือการที่ร่างกายของมนุษย์หมดสภาพการใช้งานไม่สามารถใช้การต่อไปได้ เป็นภาวะสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั่วไป หมายถึง ความจุติ ความเคลื่อนไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) 2543) ในพระไตรปิฎก ว่า ในหมู่มสัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่ามรณะ (ที.ม. (ไทย) 10/390/325.; ที.ม. (บาลี) 10/390/260) อีกประการหนึ่ง คือ ความตายทางจิตวิญญาณ ในที่นี้หมายถึง ความสูญสิ้นขององค์ประกอบด้านจิตใจ กล่าวคือความคิดหรือสติปัญญา ในการดำเนินชีวิต คนที่ตายทางจิตวิญญาณ จะดำเนินชีวิตโดยประมาทมัวเมา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าอยู่ยอไม่ตาย คนประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว (ขุ.ธ. (ไทย) 25/21/31.; ขุ.ธ. (บาลี) 25/21/19) พระพุทธศาสนามองว่า ความตายเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นประสบการณ์ที่มีครั้งเดียวในชีวิต และไม่สามารถควบคุมได้ เป็นความทุกข์ประจำที่ต้องพบเจออย่างแน่นอน แม้ความตายก็เป็นทุกข์ (วิมहा. (ไทย) 4/14/21.; วิมहा. (บาลี) 4/14/21)

พระพุทธโฆษาจารย์ (2554) ได้รวบรวมหลักการแนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับความตายและนำเสนอไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นหมวดหมู่ในลักษณะของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เพื่อฝึกจิตใจให้สงบเป็นแนวทางการการเจริญมรณานุสติเพื่อนำไปสู่การมองโลกและการดำรงตนอยู่ในโลกด้วยการยอมรับความจริง เป็นกระบวนการยกระดับจิตใจให้มีความก้าวหน้าในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วย เพราะความตายเกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคน ดังที่ในอังคุตตรนิกายมีข้อความว่า ความตายสามารถเกิด

ขึ้นได้แม้ขณะที่เคี้ยวข้าวคำหนึ่งกลืนกิน แม้ขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก หรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า และสามารถตายได้หลายสาเหตุแบบไม่รู้เนื้อรู้ตัว เช่น การหกล้ม ทานอาหารไม่ย่อย ลมพิษ (อง.ฉก. (ไทย) 22/20/447.; อง.ฉก. (บาลี) 22/20/295- 296) ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ มนุษย์จึงไม่ควรประมาทในชีวิต ใช้เวลาที่มีชีวิตอยู่เร่งทำความดี ขจัดความโลภ ความพยาบาท ให้ได้มากที่สุด ทั้งนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ (2554) สอนให้พิจารณาความตาย เสมือนเพศฆาตที่กำลังเงื้อมดาบอยู่สามารถฟันคอมมนุษย์ได้ตลอดเวลา มนุษย์จะมีศกบาปบรรดาศักดิ์ยิ่งใหญ่ มีบุญมาก มีเรี่ยวแรงมาก มีฤทธิ์มาก มีปัญญามาก เป็นพระปัจเจกพุทธ หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังไม่พ้นความสูญเสียคือต้องตาย และร่างกายของมนุษย์เป็นสาธารณะแก่สัตว์และสาเหตุของความตายมากมาย กล่าวคือ สาเหตุของความตายมันเกิดที่กายมันก็ทำให้มนุษย์ตายไปพร้อมๆ กับร่างกายนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นเชื้อโรค เชื้อแบคทีเรีย พยาธิหรือแม้แต่สัตว์ต่างๆ ก็อาศัยอยู่ในร่างกายของเรานี้

นอกจาก แนวคิดเรื่องความตายดังกล่าวแล้ว จากการศึกษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะพบว่า มีการกล่าวถึงการปฏิบัติต่อศพหรือร่างกายของคนตาย และการใช้ความตายเป็นพื้นที่เพื่อประโยชน์อื่นๆ อีกมาก เช่น การใช้ศพและความตายเป็นพื้นที่ทดสอบความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ เป็นพื้นที่ของการเจริญมรณานุสติ และหลักๆ คือ เป็นพื้นที่ในการเข้าใจ เข้าถึงสัจธรรมของชีวิตเพื่อการปล่อยวางและให้อภัยต่อกันและกัน จากข้อมูลต่างๆ จะพบว่า ไม่มีรูปแบบการจัดงานศพหรือการจัดงานเกี่ยวกับความตายที่ย่างยากซับซ้อนแต่ประการใด เมื่อนำมาพิจารณาเปรียบเทียบกับงานศพของชาวพุทธในปัจจุบันโดยเฉพาะในสังคมไทย กลับพบขั้นตอนพิธีการและองค์ประกอบเป็นจำนวนมากทั้งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์สร้างสรรค์และทำลาย เช่น การเล่นพนันในงานศพ การกำหนดขั้นตอนพิธีการใหม่ๆ เข้ามาเป็นจำนวนมาก จนทำให้งานศพใช้เวลามาก ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจึงได้ทำวิจัยเรื่องรูปแบบการจัดงานศพของชาวพุทธในชุมชนชนบทอีสานโดยใช้พื้นที่คือจังหวัดอุบลราชธานีเป็นพื้นที่ในการ

ศึกษา โดยในบทความนี้ มุ่งนำเสนอประเด็นการวิจัยตามวัตถุประสงค์ 1 ใน 3 ข้อของงานวิจัย กล่าวคือ การศึกษารูปแบบการจัดงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยผู้วิจัยจะได้นำเสนอโดยนำข้อมูลจากคัมภีร์อื่นๆ มาประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับ

### วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษารูปแบบการจัดงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

### วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีขอบเขตการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่นำเสนอในบทความนี้ มี 2 ด้าน คือ ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาประเด็นรูปแบบการจัดงานศพโดยอิงรายละเอียดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล การเก็บข้อมูลดำเนินการโดยข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการจัดงานศพเชิงสร้างสรรค์จากพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย รวมทั้งคัมภีร์ระดับต่างๆ เช่น อรรถกถา ตลอดจนงานนิพนธ์ด้านพระพุทธศาสนาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) คือ พระสงฆ์ จำนวน 4 รูป ซึ่งเลือกด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

### การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากข้อมูลเชิงเอกสารและการสัมภาษณ์มาเรียบเรียงและวิเคราะห์ตามหลักตรรกะ (logical analysis) และทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theory) พร้อมทั้งสังเคราะห์ให้ได้แนวคิดตามประเด็นการวิจัยในประเด็นของวัตถุประสงค์ข้อที่นำเสนอในบทความนี้ และสรุปผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เพื่อรายงานผลการวิจัยตามลำดับ

### ผลการวิจัย

ผลการวิจัยจำแนกออกเป็น 2 ส่วนคือ การจัดงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและผลการวิเคราะห์รูปแบบการจัดงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในตอนท้ายของผลการวิจัย ดังนี้

#### 1. การจัดงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

เมื่อก้าวถึงการจัดงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์ระดับต่างๆ ตั้งแต่สมัยพุทธกาล จะพบว่าไม่ได้มีพิธีกรรมการจัดงานศพที่สลับซับซ้อนเหมือนในปัจจุบัน เป็นเพียงพิธีเรียบง่าย การจัดงานศพจริงๆ แล้วมีเพียงการทิ้งศพ ส่วนการฝังศพจะหาไม่ได้เลย ซึ่งการจัดงานศพลักษณะนี้อาจถือว่าเป็นการสอนให้พิจารณาถึงสุกกรรมฐานเท่านั้น แล้วก็ทิ้งศพไว้ที่ป่าช้าเท่านั้น (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 42/150-252) ส่วนเรื่องการฝังศพนั้นปรากฏในเรื่องของนางวิสาขามหาอุบาสิกา (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 41/501-502) มีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์พระธรรมบท คือ เรื่องความตายของบุตรนางกิสสาโคตมี นางอุ้มร่างของบุตรที่ไว้วิญญาณไปเที่ยวถามหาหาเพื่อรักษาบุตรของนางเพื่อหวังให้บุตรชายฟื้นขึ้นมาไปพบสัตบุรุษคนหนึ่ง เขาได้แนะนำนางให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าใช้อุบยาแนะนำให้นางไปแสวงหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากเรือนที่ยังไม่เคยมีคนตายมาให้ได้สุดท้าย นางก็สามารถหาได้ตั้งใจปรารถนา จนพิจารณาเห็นแจ้งว่าไม่ใช่เฉพาะแต่บุตรของนางที่ตายเท่านั้น มีคนจำนวนมากที่ตายไปแล้ว และทุกคนต้องตาย นางได้สติจึงทิ้งศพของบุตรนางไว้ในป่า แล้วไปเฝ้าพระพุทธเจ้า (พระมหาจรัญ จิตตสวโร 2553) ในบทความนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการจัดงานศพตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยนำข้อมูลจากคัมภีร์และงานนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนา ประกอบกับผลการสัมภาษณ์มาเป็นองค์ประกอบในการสรุปผลตามลำดับ ดังนี้

#### 1.1 การจัดงานศพของบุคคลชั้นสูง : กรณี

พระบรมศพของพระพุทธเจ้า

กล่าวได้ว่า การจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าเป็นกรณีเดียวที่มีการเตรียมการก่อนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตหรือก่อนพุทธปรินิพพาน เพราะมีการตกลงรูปแบบการจัดงานศพไว้ล่วงหน้าก่อนพุทธปรินิพพาน ดังพบได้จากข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในคราวใกล้ระยะถึงวันปรินิพพาน พระอานนท์ได้ทูลถามเกี่ยวกับการจัดการพระบรมศพ และมีข้อความสนทนาระหว่างถามตอบระหว่างพระอานนท์และพระพุทธเจ้า ดังนี้

ถาม : ควรปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร

ตอบ : อย่างกังวลเรื่องบูชาสรีระของตถาคต จงพยายามชวนชวาทำหน้าที่ของตน อย่าประมาทในหน้าที่ของตน มีความเพียรทั้งทางกายและใจอยู่เถิด กษัตริย์พราหมณ์ และคหบดีผู้มีปัญญาเลื่อมใสในตถาคต จะบูชาสรีระของตถาคต

ถาม : พวกเขา (กษัตริย์ พราหมณ์ และคหบดี) ควรปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร

ตอบ : ปฏิบัติเช่นเดียวกับที่เคยปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดินั้นแหละ

ถาม : พวกเขาเคยปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

ตอบ : ใช้ผ้าใหม่ห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ, เสร็จแล้วจึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์, แล้วห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง จนครบ 1,000 ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กเติมน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง, ควรปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดินี้ แล้วสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ประชาชนจะนำดอกไม้ของหอม หรือเครื่องจุมพฏมาถวาย หรือทำจิตให้เลื่อมใสต่อสถูปนั้น การกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน(ที.ม. (ไทย) 10/152/204-205)

บทสนทนาดังกล่าว จะพบว่า พระพุทธเจ้าไม่ประสงค์จะให้เหล่าสาวกจัดการพระบรมศพให้แตกต่างจากทั่วไป กล่าวคือ ถ้าจะทำให้สมพระเกียรติก็ทรงกำชับว่า ไม่ให้ทำเกินกว่าที่คนทั่วไปปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ตามทัศนะของผู้วิจัย เห็นว่า อาจจะเป็นเพราะพระพุทธเจ้าทรงกังวลว่า หากไม่ปรามไว้ ก็เป็นไปได้ว่า พุทธบริษัทจะจัดการพระบรมศพขององค์อย่างใหญ่โตเอิกเกริก ซึ่งอาจทำให้ยุ่งยากฟุ่มเฟือย อย่างก็ตาม คงไม่สามารถห้ามปรามได้หลังพุทธปรินิพพาน จึงทรงกำชับล่วงหน้าว่า ถ้าจะจัดก็อย่าจัดให้เกิดไปกว่าพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิทั่วไป ทั้งที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลที่เป็นที่ยอมรับศรัทธาทั้งในทางพุทธจักรและอาณาจักรคือบรรดาพระมหากษัตริย์เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ในบทสนทนายังปรากฏการให้สร้างสถูปเจดีย์เพื่อใช้เป็นสักการบูชาสำหรับพุทธบริษัท ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นต้นแบบให้มีการสร้างสถูปเจดีย์ พระธาตุหรือแม้แต่ธาตุบรรจุอัฐิของพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชน

ทั่วไปในปัจจุบันด้วย

หลังจากปรินิพพานแล้ว พระอานนท์ได้ไปแจ้งข่าวให้เหล่ามัลลกษัตริย์ทราบเพื่อรับธุระในการจัดการพระบรมศพ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงกำชับพระอานนท์ว่า การปฏิบัติต่อพระสรีระไม่ใช่หน้าที่ของภิกษุ แต่ให้เป็นหน้าที่ของพระราชา ฆราวาส และพราหมณ์ผู้ศรัทธาในตถาคต (ที.ม. (ไทย) 10/204/152) โดยเจ้ามัลลกษัตริย์ได้ประกอบพิธีเช่นเดียวกับที่ปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคำแนะนำของพระอานนท์ที่ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าก่อนที่จะปรินิพพานดังกล่าวแล้ว ตามลำดับโดยสรุปมีรูปแบบ ดังนี้

1. การตกแต่งพระบรมศพและการก่อสร้างจิตกาธาน : ห่อพระบรมศพของพระพุทธเจ้า 1,000 ชั้น โดย 1 ชั้นประกอบด้วย ผ้าใหม่ สำลีบริสุทธิ์ และผ้าใหม่, เสร็จแล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กที่บรรจุน้ำมันไว้เต็มแล้ว ปิดครอบรางเหล็กนั้นด้วยรางเหล็กอีกอันหนึ่ง, ก่อเชิงตะกอนหรือจิตกาธานด้วยไม้หอมทั้งหมด (ที.ม. (ไทย) 10/230/173)

2. การอัญเชิญพระบรมศพของพระพุทธเจ้าสู่จิตกาธาน : มีการถวายสักการะระหว่างเคลื่อนขบวนอัญเชิญพระบรมศพของพระพุทธเจ้า โดยเหล่าเทวดาถวายสักการะพระบรมศพด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรีดอกไม้ และของหอมที่เป็นของทิพย์ทั้งหมด ส่วนเส้นทางเคลื่อนขบวนอัญเชิญพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ใช้เส้นทางทิศเหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางทิศเหนือเคลื่อนขบวนผ่านใจกลางเมืองแล้วออกสู่ประตูด้านทิศตะวันออก เสร็จแล้วจึงถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธเจดีย์ของพวกมัลลกษัตริย์ด้านทางทิศตะวันออกของเมือง (ที.ม. (ไทย) 10/228/172)

3. ขั้นตอนพิธีการถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้า : มัลลกษัตริย์ 4 พระองค์ ได้ทรงสนานพระเศียรและฉลองพระองค์ด้วยพระภูษาใหม่ เสร็จแล้วจะถวายพระเพลิงพระบรมศพแต่ไม่อาจจุดไฟติดได้ ในพระไตรปิฎกระบุว่า สาเหตุคือเหล่าเทวดาประสงค์ให้พระมหากัสสปเถระได้มาสักการะพระบรมศพก่อนค่อยถวายพระเพลิง เมื่อพระมหากัสสปเถระพร้อมพระสงฆ์บริวารมาถึงมกุฏพันธเจดีย์และมาถึงจิตกาธานแล้ว ประนมมือ กระทำประทักษิณจิตกาธาน 3 รอบ เปิดผ้าคลุมพระบาทของพระบรมศพออกแล้วถวายอภิวาทด้วยเศียรเกล้า จากนั้นพระเพลิงได้เกิดขึ้นโดยไม่มีใครจุดและลูกโซนไหม้พระบรมศพของพระพุทธเจ้าตามลำดับ (ที.ม. (ไทย)

10/233-234/175)

เมื่อพระเพลิงได้ไหม้พระบรมศพโดยไม่เหลือ แม้แต่เถ้าหรือเขม่า คงเหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุและ ผ้าห่มหุ้มพระบรมศพในจำนวนทั้งหมด 500 คู่ ถูกไฟเผาไหม้ไปเพียง 2 ผืน คือผืนในสุด และนอกสุด หลังจากพระเพลิงได้ไหม้พระบรมศพแล้ว ความมหัศจรรย์ได้เกิดขึ้น คือ ห่อน้ำได้หลังไหลมาจากอากาศ และน้ำได้พุ่งขึ้นจากไม้สาละ ดับจิตกาธาน หลังจากนั้น เจ้ามลละจึงได้นำน้ำหอมล้นๆ มาดับจิตกาธาน หลังจากนั้นได้เก็บและแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไว้เพื่อเก็บไว้ก่อเจดีย์สักการะ เกี่ยวกับการพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าดังกล่าวนี้ จันทร ชูแก้ว (2546) ได้สรุปลำดับขั้นตอนพิธีการตามลำดับ คือ 1) จัดเตรียมผ้าใหม่ และสำลีบริสุทธิ์ 2) ห่อพระบรมศพด้วยผ้าใหม่และสำลี 500 คู่ 3) อัญเชิญพระสรีระใส่ในรางเหล็กแล้วเติมน้ำมันหอมแล้วปิดรางเหล็ก 4) จัดเตรียมจิตกาธานด้วยไม้หอม 5) อัญเชิญพระบรมศพออกนอกพระนครไปทางทิศเหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางทิศเหนือ อันเชิญผ่านใจกลางเมืองแล้วออกสู่ประตูด้านทิศตะวันออก แล้วประดิษฐานพระบรมศพ ณ มกุฎพันธเจดีย์ เพื่อรอการถวายพระเพลิง 6) ทำประทักษิณรอบจิตกาธาน 7) พิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ 8) พิธีดับจิตกาธาน 9) พิธีเก็บและแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และ 10) สร้างสถูปเจดีย์ไว้สักการะ ซึ่งจากพิธีการดังกล่าว จะพบว่า บางอย่างอาจเป็นแนวทางที่ชาวพุทธไทยในปัจจุบันยังถือปฏิบัติกันอยู่ เช่น การทำสถูปเจดีย์บรรจุกระดูก นอกจากนี้ บางประการยังแย้งต่อแนวปฏิบัติของชาวพุทธไทยในปัจจุบันบางพื้นที่ที่ห้ามไม่ให้เคลื่อนศพผ่านหมู่บ้าน แต่ในพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้ากลับพบการอัญเชิญพระบรมศพผ่านใจกลางเมือง

นอกจากนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว มีสาธุกิจ 7 วัน ต่อเนื่องและประสานกับการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ แม้ในการปรินิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ก็มีกรกล่าวถึงการเล่นสาธุกิจ 7 วัน และการบูชาพระธาตุ สาธุกิจดังกล่าว ลักษณะสำคัญคือ มิใช่เล่นเพื่อความสนุกสนานบันเทิง แต่เล่นให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นและไม่ขัดต่อสัมปรายกัตตะ (ประโยชน์ด้านจิตใจและปัญญา) ให้ก่อกุศลมาก เช่น มีคัตตะคือเพลงหรือการขับร้องที่กระตุ้นเตือนใจให้ระลึกถึงความจริงของชีวิตและคิดที่จะไม่ประมาท เร่งสร้างสรรค์ทำความดี พร้อมทั้งเป็นการสักการบูชาพระพุทธเจ้าผู้ปรินิพพานด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) 2558)

1.2 รูปแบบการจัดงานศพของบุคคลชั้นสูงที่ปรากฏในพระไตรปิฎก : กรณีพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ

กรณีพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ ไม่ปรากฏรายละเอียดมากนักในคัมภีร์ชั้นต้นอย่างพระไตรปิฎก ปรากฏเพียง เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาแก่พระเจ้าสุทโธทนะ ซึ่งทำให้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์และเข้าสู่นิพพาน (วิ.ม.4/105/166; วิ.อ.3/105/71-72) นอกนั้นเป็นคัมภีร์งานนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาชั้นหลัง การตรัสตอบพระญาติ เพื่อระงับความเศร้าโศกด้วยธรรมิกถาคือ “อนิจจกถา” คือ หลักอนิจจตา ตามกฎไตรลักษณ์ ถัดจากนั้น พระองค์ทรงยกพระเศียรของพระบรมศพด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ แล้วทรงสรงพระบรมศพด้วยน้ำสุคนธ์ หรือน้ำหอม ในกรณีนี้ปรากฏเพียงพระสารีบุตรเถระเท่านั้นที่ได้สรงน้ำพระบรมศพของพุทธบิดาต่อจากพระพุทธเจ้า เหตุการณ์เกี่ยวกับการเสด็จสวรรคตของพระเจ้าสุทโธทนะประการหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ขณะที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงพระประชวร ได้มีการสดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า โดยพระประยูรญาติได้ส่งข่าวไปยังพระพุทธเจ้าด้วยเห็นพระอาการประชวรหนักมาแล้ว เพื่อให้จิตได้เบิกบานด้วยรสพระธรรม (พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) 2546) ในปฐมสมโพธิกถากล่าวรายละเอียดตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงยกพระบรมศพพระบิดาใส่ลงในหีบแก้ว แล้วทรงยกหีบพระบรมศพด้วยพระองค์เองนำไปสู่จิตกาธาน และพระพุทธเจ้าทรงถือแก้วมณีโชติจากพระหัตถ์ ท้าวสุธัมมทัมมาจุตพระเพลิงพระบรมศพของพระบิดา ลำดับนั้นเหล่าเทวดามืออัมรินทร์เป็นประธานก็ถวายพระเพลิง พร้อมทั้งศากยชาติดิยราชวงศ์และเหล่าสมณมีพระนามหาประชาบดีโคตรมีเป็นประธานก็ถวายพระเพลิงตามลำดับ (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส 2534) ในการพิธีพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะนี้ พระมหากษัตริย์จากหลายแคว้นที่มีความอาลัยในพระองค์ ต่างร่วมกันทรงประกอบทักษิณาทนถวายพระพุทธเจ้าและอริยสงฆ์สาวก เพื่ออุทิศถวายพระเจ้าสุทโธทนะ และเมื่อทรงเสร็จกัตกิจ พระพุทธเจ้าก็จะทรงอนุโมทนาเทศนา (จันทร ชูแก้ว 2546)

กล่าวโดยสรุปจากกรณีพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ พบรูปแบบ ดังนี้ 1) การฟังธรรมก่อนตาย 2) การใช้พื้นที่ความตายเข้าถึงธรรม โดยพระพุทธเจ้าแสดงธรรมปลอบประโลมพระญาติที่เศร้าโศก 3) การรดน้ำศพด้วยน้ำหอม (สุคนธ์) 4) บรรจุศพในโลงแก้ว และ 5) มีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลที่เรียกว่า (ทักษิณาทน) แก่พระ

สงฆ์พระพุทธรูปเจ้าเป็นประธาน

1.3 รูปแบบการจัดงานศพของพระอริยบุคคลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

รูปแบบการจัดงานศพของพระมหาโมคคัลลานะ : ในกรณีการนิพพานของพระโมคคัลลานะ เทวดาในเทวโลกทั้ง 6 ชั้น ต่างถือของหอม มาลา ฐูป เครื่องอบ และจันทน์จूरณอันเป็นทิพย์ รวมทั้งพินนานาชนิดมาประชุมกันสร้างจิตกาธานด้วยจันทน์แดงสูง 99 ศอก พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้จัดการปลงศพของพระเถระในบริเวณรอบสุสาน มีผืนดอกไม้โปรยตกลงมาในระยะประมาณโยชน์หนึ่ง หมู่มนุษย์และเทวดามาประชุมกันเล่นสาธุกีฬาดลัด 7 วัน หลังจากการประชุมเพลิงเสร็จพระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้สร้างเจดีย์ที่ขุมประตู่วัดเวฬุวัน และเก็บกระดูกของพระมหาโมคคัลลานเถระบรรจุไว้ในเจดีย์นั้น (ขุ.ชา.อ.(ไทย) 61/589-592)

รูปแบบการจัดงานศพของพระสารีบุตรเถระ : ในจุทาสุตตร อรรถกถา สังยุตตนิกาย มหาวรรค ได้พรรณนาถึงการนิพพานของพระสารีบุตรเถระไว้ว่า ในคราวก่อนนิพพาน 7 วัน พระสารีบุตรเถระยังรู้ด้วยญาณวิถีของตนจึงไปทูลลาพระพุทธเจ้าเพื่อเข้าสู่นิพพาน จากนั้นเดินทางกลับไปภูมิลำเนาของท่านที่ตำบลนาลันทาเพื่อเทศนาโปรดนางสารีพราหมณ์ผู้เป็นมารดาซึ่งขณะนั้นยังเป็นมิถิลาทมิฬจึงกลายเป็นสัมมาทิฐิและเข้าสู่นิพพาน ท่านเลือกแสดงธรรมแก่มารดาที่ห้องที่มารดาคลอดท่าน และได้ทำกาลนิพพานภายในห้องนั้น ท่ามกลางพระสงฆ์ 500 องค์อันมีพระพุทธเถระเป็นประธาน (ส.ม.(ไทย) 19/379/234)

ในการเตรียมงานศพและการจัดสถานที่ในการจัดงานศพนั้น นางสารีพราหมณ์ผู้มารดาได้จ้างช่างทองมาเก็บทองไปสร้างเรือนยอด 500 หลัง และเรือนสำหรับรับแขก 500 หลัง นอกจากนี้ ท้าวสักกเทวราชยังรับสั่งให้วิสุกรรมเทพบุตรเนรมิตเรือนยอด 500 หลัง และเรือนต้อนรับแขกอีก 500 หลัง รวมทั้งหมด 2,000 หลัง ถัดจากนั้น มีการก่อสร้างมณฑป ตั้งเรือนยอดหลังใหญ่ไว้ตรงกลางมณฑปและตั้งเรือนยอดที่เหลือไว้โดยรอบ, อุบาสิกคนหนึ่งชื่อเรวดีได้ทำเสาดอกไม้ทองคำ 3 ต้นเพื่อบูชา แต่นางถูกเหยียบตายไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์, ท้าวสักกเทวราชบูชาพระสารีบุตรเถระด้วยการจัดนักฟ้อนสองโกฏิห้าแควดล้อม, ประชาชนเล่นสาธุกีฬาอย่างเรียบร้อยอยู่ 7 วัน จึงได้ทำเชิงตะกอนด้วยของหอมล้วนๆ เชิงตะกอนประกอบด้วยแก้ว 99 ชนิด เสร็จแล้วจึงยกสรีระของพระสารีบุตรเถระขึ้นสู่เชิงตะกอนแล้ว เผาด้วยกำยานแผ่น และ

เมื่อประชุมเพลิงศพเสร็จแล้ว พระอนุรุทธเถระได้ใช้น้ำหอมดับเชิงตะกอน พระจุทเถระนำกระดูกของพระสารีบุตรลงในผ้ากรองน้ำสีขาวนำไปถวายพระศาสดาที่เวฬุวัน จึงสั่งให้ก่อสถูปไว้ที่ทางสี่แพร่งเพื่อเป็นที่สักการะของประชาชนต่อไป รูปแบบการจัดงานศพของพาทิยะทวารุจิริยะ : พาทิยะทวารุจิริยะเป็นอริยบุคคลที่บรรลุพระอรหัตในความเป็นคฤหัสถ์ หลังจากไปเฝ้าและทูลขอให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรด ได้ทูลขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้รับสั่งให้ไปหาบาตรและจีวรมาก่อน แต่ในขณะที่กำลังหาบาตรและจีวรอยู่นั้นได้ถูกโคขวิดจนเสียชีวิต พระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวกเสด็จบิณฑบาตผ่านไปเห็นศพของท่านที่กองขยะ จึงรับสั่งให้เหล่าภิกษุนำเตียงมายกศพออกไปนอกเมือง เผาศพแล้วบรรจุเถ้าถ่านและกระดูกในสถูป (ขุ.ธ.(ไทย) 25/10/183; คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย 2553ก)

กล่าวโดยสรุปรูปแบบการจัดงานศพของอริยบุคคล ประกอบด้วย 1) การทำความดีก่อนตาย เช่น การแสดงธรรมโปรดมารดา 2) เตรียมสถานที่รับรองแขกที่มาร่วมงาน 3) มีรูปแบบการเคารพสักการะศพด้วยดอกไม้, นักฟ้อนสองโกฏิห้าแควดล้อม 4) มีการละเล่นที่เรียกว่า สาธุกีฬา 5) ทำเชิงตะกอนด้วยของหอมล้วน 6) เผาศพด้วยกำยานแผ่น 7) ก่อสถูปเจดีย์บรรจุกระดูกไว้ที่ทางสี่แพร่งเพื่อเป็นที่สักการะของประชาชน

1.4 รูปแบบการจัดงานศพของสามัญชนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

จัดงานศพของสามัญชนในที่นี้จะนำกรณีตัวอย่างมากกล่าว 3 กรณีด้วยกัน กรณีแรกคือ กรณีความตายของนางสิริมาซึ่งว่ากันว่านางเป็นสตรีรูปงามสมกับเป็นนครโสเภณีค่าตัวสูง แต่เป็นผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยใช้ทรัพย์ใช้จ่ายเพื่อถวายอาหารวันละ 16 กหาปณะจนวาระสุดท้ายของชีวิต ในวันที่นางเสียชีวิต พระราชาได้ส่งราชสาสน์ไปแจ้งข่าวพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงรับสั่งให้เอาศพนางสิริมาไปไว้ในป่าช้าฝัศติบ รับสั่งให้ดูแลป้องกันไม่ให้กาและสุนัขรุมกินศพ กระทั่งเวลาผ่านไป 3-4 วัน ศพของนางสิริมาเริ่มขึ้นอืด มีหนอนไต่ออกจากปากช่องทั้ง 9 ในร่างกาย สภาพศพเริ่มปริแตกมีสีสันทลายถาดขาวสาสี จากนั้น พระราชาให้พวกราชบุรุษไปประกาศให้ประชาชน (ยกเว้นเด็กเฝ้าเรือน) มาดูศพ คนที่ไม่มาจะถูกปรับ 8 กหาปณะ และได้ส่งราชสาสน์ไปทูลพระพุทธเจ้าขอให้นำพระสงฆ์สาวกมาดูศพนางสิริมา ทำให้ทั้งพระสงฆ์และประชาชนเกือบทั้งหมดได้มาพร้อมที่กันที่ป่าช้าฝัศติบ โดย

พระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์สาวก พระภิกษุณีสงฆ์ ราชบริษัท อุบาสกบริษัท ต่างก็ยืนอยู่คนละส่วน จากนั้นได้บำเพ็ญปาฐกถาให้เอาทรัพย์มาแลกกับศพนางสิริมา เริ่มจากหนึ่ง กหาปณะจนถึง 500 กหาปณะลดลงจนเหลือ 1 มาสก (1 มาสก เท่ากับ 20 สตางค์) หรือ 1 กากณิก แล้ว ก็ไม่มีใครสนใจเอาทรัพย์มาแลกกับศพนางสิริมา ไม่ปรากฏแม้แต่ผู้ที่จะรับไปโดยไม่จ่ายทรัพย์ พระพุทธเจ้าได้ถือโอกาสนี้ตรัสสอนหลักร้อยกัณฐะว่า หญิงผู้เป็นที่รักใคร่ของมหาชนเมื่อก่อน ผู้ชายทั้งหลายในพระนครนี้ ให้ทรัพย์ถึงหนึ่งพัน กหาปณะ จึงได้อภิรมย์นางเพียงวันเดียว บัดนี้แม้ผู้ที่รับเอานางไปเปล่าๆ ก็ไม่มี อันว่ารูปกายนี้เป็นของถึงซึ่งความสิ้นและเสื่อมแล้วเธอทั้งหลายจงดูร่างกายอันอาดูร (ขุ.ธ. (ไทย) 25/147/77 ; คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย 2553(ข)) จากกรณีการจัดพิธีศพของนางสิริมา จะพบว่าไม่ได้พิธีกรรมใดๆ นอกจากการใช้ศพเป็นสื่อในการสอนธรรมเรื่องอสุภกัมมัฏฐานและอนิจจสัญญา กลายเป็นพื้นที่เปิดโอกาสให้พุทธบริษัทพิจารณาความไม่เที่ยงของสังขารปลงธรรมสังเวช

การจัดงานศพโดยใช้วิธีการเผาศพและใช้ความตายเป็นพื้นที่ในการสอนธรรม ทดสอบจิตใจและความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม คล้ายๆ กรณีศพนางสิริมา ยังปรากฏอีกอย่างน้อยสองกรณี คือ กรณีแรกปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เมื่อนางพราหมณ์ทราบข่าวบุตรชายได้ตายแล้ว ด้วยความที่นางพราหมณ์ฝักใฝ่จิตมาติได้มุ่งขวาม่มหาธิดาของหอมและดอกไม้ ไม่ร้องไห้คร่ำครวญในเวลาเสร็จการบริโภคอาหาร คนทั้งหมดได้ชื่นชมมา ยกบุตรชายของนางพราหมณ์ขึ้นสู่เชิงตะกอน บูชาด้วยของหอมและดอกไม้แล้วเผาตามลำดับ ไม่มีใครร้องไห้แม้แต่หน่อย เพราะทั้งหมดเป็นผู้เจริญมรณสติอย่างดีแล้ว (ขุ.ชา.อ. 58/4/735) อีกกรณีหนึ่งพบในสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท กรณีที่พระมหากาลพิจารณาศพกุลธิดาคนหนึ่งซึ่งเสียชีวิตในเวลาเย็น สภาพศพยังไม่เหี่ยวแห้งชุปซิด พวกญาติหามศพนำไปสู่ป่าช้าในเวลาเย็น พร้อมด้วยเครื่องเผาต่างๆ เช่น ฟืนและน้ำมัน จ้างหญิงเฝ้าป่าช้าให้จัดการเผาศพให้ หญิงเฝ้าป่าช้าเปลื้องผ้าห่มศพของนางกุลธิดานั้นออกแล้วเห็นสภาพศพที่พึงตายใหม่ๆ ยังประณตมีสติตั้งทองคำ จึงได้นิมนต์พระมหากาลเถระมาพิจารณาโดยเลิกผ้าห่มออกแล้วให้ท่านพิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าถึงปลายผมแล้ว ถัดมาก็นิมนต์ท่านมาพิจารณาตอนที่ศพกำลังถูกเปลวไฟเผา เมื่อพระมหากาลเถระมาพิจารณา ก็พบสีแห่งสรีระที่ตึงแต่ไคต่าง เท้าทั้งสองงอหงิกห้อยลง มือทั้งสองกำเข้า หนึ่งหน้า

ผากได้ลอกออก (ขุ.ธ. (ไทย) 25/7/26; คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย 2553(ค)) ที่น่าสนใจคือ พระมหากาลเถระได้กล่าวคาถาบท “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข (ขุ.ธ. (ไทย) 10/221/168 ) ซึ่งความบาลีเดิมคือบทสวด “อนิจจา วต สังขารา ฯลฯ” ที่คุ้นเคยในสังคมไทยนั่นเอง จากกรณีการจัดงานศพของสามัญชนจะพบว่าไม่ได้มีรูปแบบพิธีกรรมใดๆ เป็นพิเศษ พบเพียงการใช้ศพเป็นสื่อในการสอนธรรมเรื่องอสุภกัมมัฏฐานและอนิจจสัญญา ใช้ความตายเป็นพื้นที่ในการสอนธรรม ทดสอบจิตใจและความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ส่วนการจัดงานศพ ใช้วิธีการเผาโดยไม่มีการพิธีกรรมอื่นๆ ประกอบ

## 2. รูปแบบการจัดงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

เมื่อพิจารณาจากการจัดงานศพตามที่ปรากฏข้างต้น สามารถสรุปรูปแบบรูปแบบการจัดงานศพที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

2.1 การจัดงานพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย 1) การตกแต่งพระบรมศพและการก่อสร้างจิตกาธาน 2) การอัญเชิญพระบรมศพของพระพุทธเจ้าสู่จิตกาธาน โดยมีการพ่อน้ำ ขันบรวง ประโคมดนตรี ดอกไม้ และของหอมที่เป็นของทิพย์ทั้งหมด และเคลื่อนขบวนอัญเชิญพระบรมศพใช้เส้นทางทิศเหนือของเมืองผ่านใจกลางเมืองแล้วออกสู่ประตูด้านทิศตะวันออก ถึงมกุฏพันธเจดีย์ 3) ถวายน้ำสรงพระบรมศพที่พระเศียรและเปลี่ยนพระภูษาใหม่ พระสงฆ์สาวกประนมมือ กระทำประทักษิณจิตกาธาน 3 รอบ อภิวัตพระบาท 4) พระเพลิงได้ลูกโซนไหม้พระบรมศพโดยไม่มีใครจุด

2.2 การจัดงานพระบรมศพของพระมหา กษัตริย์ กรณีพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ ประกอบด้วย 1) การสดับธรรมเทศนาก่อนสวรรคต 2) การใช้พื้นที่ความตายสอนธรรมะ โดยพระพุทธเจ้าแสดงธรรมปลอบประโลมพระญาติที่เศร้าโศก 3) การถวายน้ำสรงพระบรมศพด้วยน้ำหอม (สุคนธ์) 4) การบรรจุพระบรมศพในโลงแก้ว และ 5) มีการบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย (ที่เรียกว่า ทักขิณาทาน) แก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน

2.3 รูปแบบการจัดงานศพของอริยบุคคล ประกอบด้วย 1) การทำความดีก่อนตาย เช่น การแสดงธรรมโปรดมารดา 2) เตรียมสถานที่รับรองแขกที่มาร่วมงาน 3) มีรูปแบบการเคารพสักการะศพด้วยดอกไม้, นักพ่อนสอง

โกฏิหัวแวล้อม 4) มีการละเล่นที่เรียกว่า สารกีฬา 5) ทำเชิงตะกอนด้วยของหอมล้วน 6) เผาศพด้วยกำยานแฝก 7) ก่อสถูปเจดีย์บรรจุกระดูกไว้ที่ทางสี่แพร่งเพื่อเป็นที่สักการะของประชาชน

2.4 รูปแบบการจัดงานศพของสามัญชน ไม่ได้มีรูปแบบพิธีกรรมใดๆ เป็นพิเศษ พบเพียงการใช้ศพเป็นสื่อในการสอนธรรมเรื่องอสุภกัมมัญฐานและอนิจจังสัญญา ใช้ความตายเป็นพื้นที่ในการทดสอบจิตใจและความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ส่วนการจัดการกับศพใช้วิธีการเผาโดยไม่มีการพิธีกรรมอื่นๆ ประกอบ

### อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยข้างต้นผู้วิจัยพบประเด็นที่สามารถนำมาอภิปรายหลายประเด็น โดยในบทความนี้จะนำผลการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายมาประกอบในการอภิปรายผลด้วย ดังนี้

1. แนวคิดหลักการจัดงานศพ คือ ประหยัด เรียบง่าย พร้อมน้ำใจไมตรี : แนวคิดที่ได้จากการจัดงานศพหรืองานศพที่กรณีคือเรียบง่าย ไม่ฟุ่มเฟือย แม้ในกรณีของคุณผู้วิจัยใหญ่เช่นพระบรมศพของพระพุทธเจ้าก็ยังคงกำหนดขอบเขตไม่ให้ยิ่งใหญ่ไปกว่าที่จัดงานศพของพระจักรพรรดิ และแม้พระมหากษัตริย์เช่นพระเจ้าสุทโธทนะก็จัดการพระบรมศพโดยการถวายพระเพลิงแบบธรรมดา จากแบบอย่างดังกล่าว การจัดงานศพจึงควรยึดแนวคิดอย่างน้อย 2 ประการ คือ 1) ยึดหลักการประหยัดและเรียบง่าย : งานศพที่สมเกียรติคืองานศพที่มีคุณค่า มีประโยชน์ไม่สิ้นเปลือง เพราะงานศพไม่มีใครเตรียมตัว ให้เจ้าภาพทำตามฐานะ เศรษฐกิจถือว่าเหมาะสมที่สุด (พระศรีรัตนโบล (สัมภาษณ์) 2561) ถ้ามีระเบียบของชุมชนเข้ามาควบคุม เช่น “ธรรมนูญตำบล” จะทำให้การดำเนินการงานศพลดอบายมุขมีผลมาก (พระครูสุขุมวรรณภาส และ พระครูโสภณอาภากร (สัมภาษณ์ 2561) แนวทางนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยของพระบุญธรรม สุทธิกุล (2550) ที่ได้เสนอแนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดพิธีกรรมงานศพตามหลักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ 3 ด้าน คือ ความพอเพียง ให้คำนึงถึงฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพ ด้านความถูกต้องเหมาะสม ควรเว้นอบายมุขทั้งปวง และ ด้านความประหยัด ควรเกื้อกูลกันไม่จัดงานเกินฐานะ และ 2) เน้นการแสดงน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน : ชาวพุทธต้องเปลี่ยนทัศนคติว่างานศพคืองานที่ต้องช่วยเหลือกันไม่ใช่งานกินเลี้ยงเป็นพื้นที่แสดง

ความเห็นอกเห็นใจกัน (พระศรีรัตนโบล (สัมภาษณ์) 2561) เจ้าภาพส่วนใหญ่ไม่ได้เตรียมตัว งานศพจึงควรปลอดอบายมุข ไม่สิ้นเปลือง ไม่ใช่งานเลี้ยงสังสรรค์ (พระครูสุกกิจมงคล, พระครูสุขุมวรรณภาส, พระครูโสภณอาภากร (สัมภาษณ์) 2561) ถ้าปฏิบัติได้ตามแนวคิดดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นสิ่งที่ควรนรณงค์ เพราะจากงานวิจัยของพระอธิการพิพัฒน์พงศ์ ฐานวุฑโฒ (ใจกว้าง) (2554) พบว่า สาเหตุที่ทำให้งานศพเปลี่ยนแปลงไปคือความเห็นแก่ตัวประโยชน์ส่วนตัวของคน ที่มีกลุ่มจัดสรรผลประโยชน์ให้เงินหมุนเวียนจากการตาย เจ้าภาพอยากจัดงานให้เท่าเทียมกับผู้อื่น ทำให้งานศพแปรสภาพเป็นแหล่งลงทุนสำหรับนักธุรกิจ และผลการวิจัยของปัญญา เลิศสุขประเสริฐ (2548) ยังระบุว่ากระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพเกิดจากการเปลี่ยนวิธีการผลิตจากอดีตซึ่งเจ้าภาพดำเนินงานเองทั้งหมดไปสู่การผลิตในลักษณะสินค้าบริการโดยฝ่ายฌาปนสถานของวัด

2. แนวทางปฏิบัติตนก่อนตาย : แนวปฏิบัติตนก่อนตาย พบ 2 วิธี คือ การเร่งทำความดีก่อนตาย และการให้สติก่อนตาย 1) การให้สติก่อนตาย : มีการนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงธรรมในวาระสุดท้ายใกล้ตายเพื่อให้ตายอย่างมีสติและใกล้ชิดพระธรรม ดังจะเห็นได้จากกรณีพระพุทธรเจ้าเสด็จโปรดพุทธบิดาก่อนสวรรคต และกรณีที่พระสงฆ์การเทศน์โปรดมัมมิกอุบาสกก่อนสิ้นลมหายใจ (คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย 2553 (ค)) พระสงฆ์ควรหาโอกาสไปแสดงธรรมให้สติแก่ผู้เสียชีวิตก่อนที่จะเสียชีวิต เมื่อพบว่าไม่สามารถรักษาให้หายได้ (พระครูสุขุมวรรณภาส (สัมภาษณ์) 2561; พระครูโสภณอาภากร (สัมภาษณ์) 2561) ทั้งนี้อาจจะอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานในชุมชน เช่น โรงพยาบาลเสริมสุขภาพประจำตำบล และ 2) การเร่งทำความดีก่อนตาย : พระสารีบุตรเถระเป็นตัวอย่างรูปแบบการทำความดีก่อนตาย กล่าวคือ การทำหน้าที่ของลูกเทศนาธรรมโปรดนางสารีพราหมณ์ผู้เป็นมารดาผู้เป็นมิจฉาธิฐิให้กลายเป็นสัมมาธิฐิ โดยเลือกแสดงธรรมแก่มารดา ณ ห้องที่มารดาคลอดท่านและได้นิพพานภายในห้องนั้น กรณีนี้เป็นการสอนใจมนุษย์อยู่ในที่ว่าถ้ามีเรื่องค้างใจ ให้รีบสะสางและทำให้สำเร็จโดยเฉพาะคุณงามความดี

3. การปฏิบัติต่อศพหรือร่างกายของผู้ตายสามารถสรุปได้ 4 ประการ คือ 1) การแต่งตัวศพโดยเฉพาะในกรณีพระพุทธรเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิหรือพระมหากษัตริย์โดยใช้วิธีห่อศพด้วยผ้าใหม่และสำลีบริสุทธิ์ ไม่พบ

ข้อกำหนดใดๆ ให้ต้องตกแต่งศพ 2) การใช้หีบบรรจุศพหรือโลงศพ พบเฉพาะกรณีพระบรมศพพระพุทธเจ้าโดยใช้รางเหล็กเป็นหีบศพโดยใช้รางเหล็กอีกอันเป็นฝาปิด นอกนั้นโดยส่วนใหญ่ใช้เพียงผ้าขาวห่อศพ 3) การเคลื่อนศพสามารถเคลื่อนศพผ่านบ้านผ่านเมืองได้ดังกรณีการเคลื่อนพระบรมศพพระพุทธเจ้า และ 4) สถานที่และวิธีทำลายศพ พบว่าจิตกาธานหรือเชิงตะกอนส่วนใหญ่ทำด้วยไม้หอมหรือไม้จันทน์ ส่วนวิธีการจัดการหรือสลายศพ พบ 2 วิธี คือเผาและทิ้งศพไว้ตามป่าหรือกองขยะ อุปกรณ์ที่ใช้เผาศพคือฟืนและน้ำมัน ไม่พบข้อห้ามที่เกี่ยวกับวันเวลาห้ามเผาหรือข้อห้ามอื่นๆ ในขณะที่งานวิจัยของ พระครูกลยาณธรรมโมฆะ (รุ่ง กลยาณ) (2554) ได้ระบุว่า การจัดงานศพมี 4 วิธี คือ การนำศพไปทิ้งไว้ในป่าช้าหรือป่าช้าผีดุ การนำศพไปฝังดิน การเผาศพ และ การนำศพไปลอยในแม่น้ำสายสำคัญ อันเป็นแนวทางที่รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ฮินดู

4. การละเล่นในงานศพให้เป็นไปในรูปแบบสาธูกีฬา : หลายกรณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบการฟ้อนรำของเหล่าเทวดา เช่น กรณีที่ท้าวสักกเทวราชสั่งการเทวดาฟ้อนรำเพื่อบูชาในงานศพของพระสารีบุตรเถระจำนวนสองโกฏิห้า นอกจากนี้ ยังพบการเล่นสาธูกีฬาต่อเนื่อง 7 วันในการพระบรมศพของพระพุทธเจ้าซึ่งเล่นต่อเนื่องจนถึงการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ แต่สาธูกีฬาดังกล่าว ไม่ใช่การเล่นเพื่อความสนุกสนาน แต่เล่นให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นและไม่ขัดต่อการเจริญด้านจิตใจและปัญญา ก่อกุศล ในปัจจุบันจะพบว่า มีการรำหน้าไฟหรือการแสดงหน้าศพในพิธีฌาปนกิจศพน้อยมาก จากที่ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์งานศพพบว่า มีน้อยมากและส่วนใหญ่เป็นไปตามประสงค์ของเจ้าภาพ โดยชุดการแสดงที่นิยมนำมาแสดงในพิธีฌาปนกิจศพ คือ ระบำดาวดึงส์ และ นันทอุทยาน เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระครูสุภกิจมงคล (2561) มีความเห็นว่า ไม่ควรมีการรำหน้าไฟในงานศพ เพราะการรำหน้าไฟทำให้เสียเวลาและและเป็นการปฏิบัติต่อหน้าพระรัตนตรัยถือว่าไม่เหมาะสม

5. วิธีการและเครื่องสักการบูชาหรือเคารพศพ : ในเนื้อหาจากพระไตรปิฎกพบวิธีการและเครื่องสักการบูชา 2 วิธี คือ การใช้วัสดุสักการบูชาศพ เช่น บูชาด้วยของหอมดอกไม้ เครื่องจตุรณ และเสาดอกไม้ทองคำ เช่น กรณีเรวดีอุบาสิกาทำเพื่อสักการบูชาศพพระสารีบุตรเถระ และวิธีการฟ้อนรำเพื่อสักการบูชาศพ เช่น ในกรณีศพพระสารีบุตรเถระที่ท้าวสักกเทวราชรับสั่งให้มีเทวดานักฟ้อนสองโกฏิห้า แต่ที่พบการฟ้อนรำเพื่อสักการบูชาเป็นวิธีของเหล่าเทวดา ไม่ปรากฏกรณีที่มีมนุษย์ฟ้อนรำเพื่อสักการบูชาหรือเคารพศพ

โดยลักษณะนี้ พวงหรีดที่นิยมใช้ในปัจจุบัน จึงควรเป็นดอกไม้ เพราะดอกไม้เป็นเครื่องสักการบูชาหรือเคารพศพ การใช้อุปกรณ์อื่นๆ เช่น แก้ว ีพัฒน์ ก็ควรปรับรูปแบบให้เป็นเครื่องสักการบูชาหรือเคารพ (พระครูโสภณอากาศ 2561)

6. การเก็บกระดูกและสถานที่เก็บกระดูก : พบวิธีเก็บกระดูกโดยการนำกระดูกลงในผ้ากรองน้ำสีขาว และในคัมภีร์ส่วนใหญ่ไม่ได้ระบุว่า ให้รอข้ามคืน หรือ กี่วัน แต่สามารถดับไฟที่เผาไหม้บนจิตกาธานให้มอดแล้ว สามารถเก็บกระดูกได้ทันที ส่วนสถานที่บรรจุหรือเก็บกระดูก ในคัมภีร์ส่วนใหญ่ระบุว่า มีการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุกระดูกไว้ในสถานที่ต่างๆ เช่น ทางสี่แพร่ง หรือประตูวัด เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชา ในกรณีพระสงฆ์หรืออริยสาวกองค์สำคัญ กรณีนี้อาจเป็นที่มาของการสร้างธาตุเจดีย์บรรจุกระดูกที่คนสามัญทั่วไปก็นิยมทำในปัจจุบัน

7. การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายสามารถทำได้ทันทีทั้งแบบทานมัย สิลมัย ภาวนามัย : ในการพิธีพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ พบการทำบุญทักษิณาทานถวายพระพุทธเจ้าและอริยสงฆ์สาวกเพื่ออุทิศถวายพระเจ้าสุทโธทนะและพระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาด้วยเทศนาหลังเสร็จกิจตามแนวทางนี้ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ถึงสามารถทำได้โดยไม่ต้องรอเวลาและสามารถทำแบบเรียบง่าย (พระครูสุภกิจมงคล 2561) เพื่อไม่ให้ยึดถือการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายสามารถทำได้ทันที (พระครูสุขุมธรรมโมภาส (2561) โดยวิธีการที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จะพบการให้ทานคือทานมัยเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม กรณีของนางพราหมณีที่นุ่งขาวห่มขาวประกอบพิธีศพให้บุตรชาย พัฒนาจิต ไม่เศร้าโศก น่าจะเป็นตัวอย่างการทำบุญด้านสิลมัยและภาวนามัยที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่างได้

8. การใช้ความตายและงานศพเป็นพื้นที่สำหรับการปฏิบัติธรรม : การใช้ความตายและงานศพเป็นพื้นที่สำหรับการปฏิบัติธรรม อาจจำแนกได้ 3 กรณี คือ 1) การใช้ความตายและงานศพเป็นพื้นที่ทดสอบภูมิธรรม เช่น กรณีที่พระพุทธเจ้าใช้ศพของนางสิริมาเป็นสื่อการสอนเรื่องอสุภกรรมฐานและอนิจจังสัญญา นางพราหมณีที่สูญเสียบุตรชายรวมทั้งพระมหากาลเถระที่เพิ่งพิจารณาอสุภกรรมฐานจากศพของหญิงสาว พระครูสุขุมธรรมโมภาส (2561) ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับกรณีนี้ว่า การย่นสงบนิ่งคือขั้นตอนน้อมจิตเตือนสติของตนไม่ให้ประมาทในการดำเนินชีวิตและตั้งมั่นบนพื้นฐานของความดี และเป็นโอกาสเตือนสติตนเอง

ทดสอบภูมิธรรมในตนว่าสูงพอที่จะต้านทานความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นจากการพลัดพรากได้หรือไม่ สามารถให้อภัยแก่บุคคลที่ตายไปแล้วได้หรือไม่ งานศพจึงเป็นพื้นที่ฝึกฝนสุกกรรมฐานเพื่อให้เข้าถึงสัจธรรม ยอมรับและอยู่กับความจริงให้ได้มากที่สุด เป็นพื้นที่สำหรับกล่อมเกลารัศมีเพื่อสร้างสติแก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ใช้ชีวิตให้มีคุณค่า ไม่ปล่อยให้ความโลภ โกรธ หลงครอบงำจิตใจ (พระศรีรัตนโอบ 2561) 2) การใช้ความตายและงานศพเป็นพื้นที่ระลึกถึงคุณงามความดีและแสดงความกตัญญู ดังจะเห็นได้จากการเหล่านามนุษย์และเทวดาต่างรำลึกถึงพระคุณผู้ตายและทำการบูชาด้วยวิธีการต่างๆ เป็นการให้ความตายและงานศพเป็นพื้นที่ในการระลึกคุณงามความดีและแสดงความกตัญญูต่อผู้ตาย (พระครูสุขุมธรรมโมภาส 2561) และ 3) การใช้ความตายและงานศพเป็นพื้นที่แสดงน้ำใจไมตรีและความเมตตา กรุณา เช่น กรณีที่พระพุทธเจ้ารับสั่งให้เหล่าสาวกช่วยกันจัดการศพของพาหิยทารุจิริยะ เป็นการแสดงน้ำใจและความเมตตา กรุณาโดยไม่ได้อะไรของ ควรคำนึงเสมอว่า งานศพคือพื้นที่ให้กำลังใจแก่ครอบครัวผู้ตาย ไม่ซ้ำเติมหรือตั้งใจมาบริโภคข้าวปลาอาหารของเจ้าภาพ (พระครูโสภณอากาศ 2561; พระศรีรัตนโอบ 2561) ประเด็นนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยของอภิธาน สมใจ (2551) ที่ระบุว่า งานศพควรเป็นโอกาสแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนเป็นกับคนตาย กล่าวคือ ครอบครัว เพื่อนร่วมชุมชน เป็นโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในกลุ่มเครือญาติ เพื่อนฝูง นำไปสู่ความสัมพันธ์เชิงบวกและเกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

### ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีประเด็นการวิจัยที่ควรทำการวิจัยต่อยอดอีกหลายประเด็น เช่น รูปแบบพวงหรีดหรือเครื่องเคารพศพ การประดิษฐ์ชุดการแสดงด้านนาฏศิลป์ที่เหมาะสมในงานศพ ตลอดจนการขับเคลื่อนงานศพเชิงสร้างสรรค์โดยใช้หลัก “บวร” (บ้าน วัด ราชการ) เป็นต้น

### กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้ทุนสนับสนุนโครงการวิจัยในครั้งนี้ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี โดยสถาบันวิจัยและพัฒนาที่อำนวยความสะดวกในการ

### เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธมมปฎฐกถา (จตุตถโก ภาโค).** พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553(ก).
- . **ธมมปฎฐกถา (ปณจโม ภาโค).** พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553(ข).
- . **ธมมปฎฐกถา (ปฐโม ภาโค).** พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553(ค).
- จันทร์ ชูแก้ว. **พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป.** กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันสื่อธรรม, 2546.
- ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ. **กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ.** วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์ มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- พระครูกลุณธรรมโฆษ (รุ่ง กลุณโยม). **การศึกษาคติธรรมจากประเพณีงานศพ : กรณีศึกษาชุมชนตำบลตรวจ อำเภอดงเจริญ จังหวัดสุรินทร์.** วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์, 2554.
- พระครูสุขุมธรรมโมภาส. **รูปแบบการจัดงานศพเชิงสร้างสรรค์ (สัมภาษณ์).** เจ้าคณะตำบลวังอ้อ และผู้อำนวยการศูนย์พุทธธรรมพรหมวชิรญาณ ปาดังใหญ่วังอ้อ, 26 พฤศจิกายน 2561.
- พระครูสุภกิจมงคล. **รูปแบบการจัดงานศพเชิงสร้างสรรค์ (สัมภาษณ์).** เจ้าคณะตำบลกาบิน และเจ้าอาวาสวัดโนนมะเขือ ตำบลกาบิน อำเภอกุดข้าวปุ้น จังหวัดอุบลราชธานี, 25 พฤศจิกายน 2561.
- พระครูโสภณอากาศ. **รูปแบบการจัดงานศพเชิงสร้างสรรค์ (สัมภาษณ์).** รองเจ้าคณะอำเภอเขื่องใน และเจ้าอาวาสวัดบ้านเขม ตำบลวังอ้อ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, 26 พฤศจิกายน 2561.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี). **พุทธประวัติทัศนศึกษา.** กรุงเทพฯ: อภิธรรมมูลนิธิ, 2546.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

พระบุญธรรม สุทธิกุล. เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วย  
พิธีกรรมงานศพภายใต้ระบบทุนนิยม : กรณี  
ศึกษาชุมชนวัดพระธาตุหนองบัว 1 ตำบล  
ในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.  
วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย  
ราชภัฏอุบลราชธานี, 2550.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์  
ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 24. กรุงเทพฯ:  
พลีธัมม์, 2558.

พระพุทฺธโสมเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ 10.  
แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหา  
เถระ). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส, 2554.

พระมหาจรัญ จิตตสวโร. การศึกษาแนวคิดความเชื่อ  
เชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของชาว  
พุทธล้านนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต  
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,  
2553.

พระศรีรัตนโบล (สุริโย อุตตมเมธี). รูปแบบการจัดงานศพ  
เชิงสร้างสรรค์ (สัมภาษณ์). เจ้าคณะอำเภอ  
วารินชำราบ และเจ้าอาวาสวัดวารินทราราม  
อำเภовารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี, 28  
พฤศจิกายน 2561.

พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ ฐานวุฑโฒ (ใจกว้าง). ศึกษาความ  
เปลี่ยนแปลงการจัดงานศพของชาวพุทธ.  
วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต  
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,  
2554.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ  
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 4, 10, 25.  
กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

———. มหาจุฬาเตปิฎกั พระไตรปิฎกภาษาบาลี  
ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 4,  
10, 25. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,  
2535.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถา (เล่มที่  
27, 30, 40, 61). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราช  
วิทยาลัย, 2556.

สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. พระปฐมสมโพธิกถา.  
กรุงเทพฯ: อำนวยศาสนการพิมพ์, 2534.

อภิธาน สมใจ. งานศพล้านนา : ปราสาทนภัสดีลิงค์  
สู่ไม้ศพ. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย  
เชียงใหม่, 2551.